

มนุษยนิเวศน์วิทยากับระบบการเกษตร 2 : กรณีศึกษาหมู่บ้านสันโป่ง

โดย

ฉลาดชาย รมิตานนท์

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เรื่องย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาเพื่อจะทำความเข้าใจระบบสังคมชนบท ในการศึกษา นักสังคมศาสตร์ จะต้องอาศัยความรู้ ความร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับนัก เกษตร ทั้งนี้เพราะกิจกรรมหลักของสังคมชนบท คือการผลิตทางเกษตร แต่การทำความเข้าใจระบบการ เกษตรนั้น ไม่อาจจะดีด บังคับทางด้านสังคม และปัจจัยทางด้านมนุษย์ออกไปได้

กรณีบ้านสันโป่ง ตำบลบ้านกาด อำเภอสันป่าตอง เป็นการศึกษาหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึง การผสมผสานข้อมูลที่ได้จากการศึกษาทั้งทางด้านสังคมศาสตร์ และวิชาการ เกษตร โดยอาศัยหลักการและแนวความคิดทางด้านมนุษยนิเวศน์วิทยา เป็นกรอบของภาพรวมทั้งหมด

Human Ecology and Agricultural Systems. II. Case study: San Pong Village.

Shalardchai Ramitanondh

SUMMARY

This paper describes the interdisciplinary efforts between natural and social scientists in establishing the significant relationship among various components determining the output of the agricultural systems.

Recent concepts in human ecology offer a sound framework to put together informations obtained by both natural and social scientists. Data collected from a village, San Pong, in San Pa Tong distric were used to demonstrate the above efforts.

โครงสร้างระบบนิเวศน์

ภูมิประเทศ (topography)

พื้นที่ทำการเกษตรแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนใหญ่คือที่นาและที่ตั้งบ้านเรือนเป็นที่ราบเชิงเขา อยู่ระหว่างแม่น้ำสองสาย คือน้ำแม่ขาน และน้ำแม่วาง พื้นที่ส่วนนี้ได้รับน้ำหล่อเลี้ยงจากระบบชลประทานราษฎร์ โดยเฉพาะน้ำจากฝายขุนคองบนน้ำแม่วาง ตัวฝายห่างจากหมู่บ้านประมาณ 8 กม. ที่นาของหมู่บ้านสันโป่งจัดว่าอยู่ในช่วงปลายของลำเหมืองส่งน้ำ ดังนั้นอาจมีปัญหาขาดแคลนน้ำในการทำนาตอ (นาปรัง) ในปีที่ยาตน้ำ ส่วนการทำข้าวนาปีไม่สู้จะมีปัญหาเรื่องขาดน้ำ ที่ทำการเกษตรอีกส่วนหนึ่งคือที่ป่าและเชิงเขา (upland field) ที่ดินส่วนนี้เดิมเป็นป่าสงวนแต่ต่อมาป่าถูกทำลายและชาวบ้านในแถบนั้นรวมทั้งชาวบ้านบางครอบครัวจากหมู่บ้านสันโป่งได้เข้าไปทำไร่ทำสวน ต่อมาทางการจึงได้จัดสรรให้ชาวบ้านเข้าทำกินในรูปของสหกรณ์ (วิระดา ส้มลี้สวัสดิ์, 2524) ที่ทำการเกษตรส่วนนี้กระจัดกระจายเป็นหย่อม ๆ ตามลำห้วยสองห้วย คือห้วยมะนาว และห้วยบง (Rerkasem Benjavan, 1981) ห่างจากหมู่บ้านโดยทางเท้าประมาณ 5 กิโลเมตร พืชที่ปลูกในบริเวณนี้มีตั้งแต่ข้าว และพืชสวน พืชไร่ เช่น อ้อย ถั่วเหลือง กระเทียม ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจ (อาพันธ์กาญจนพันธุ์ 2524) นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้อาศัยปลูกพืชสวนสำหรับบริโภค เช่น พริก มะเขือ พักทอง พักเขียว เป็นต้น การจะปลูกพืชชนิดใดส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับแหล่งน้ำ ชาวบ้านเรียกพื้นที่ทำการเกษตรส่วนนี้รวม ๆ ว่า "นาห้วย" หรือบ้างก็เรียกสั้น ๆ ว่า "ห้วย"

ดิน (Soil)

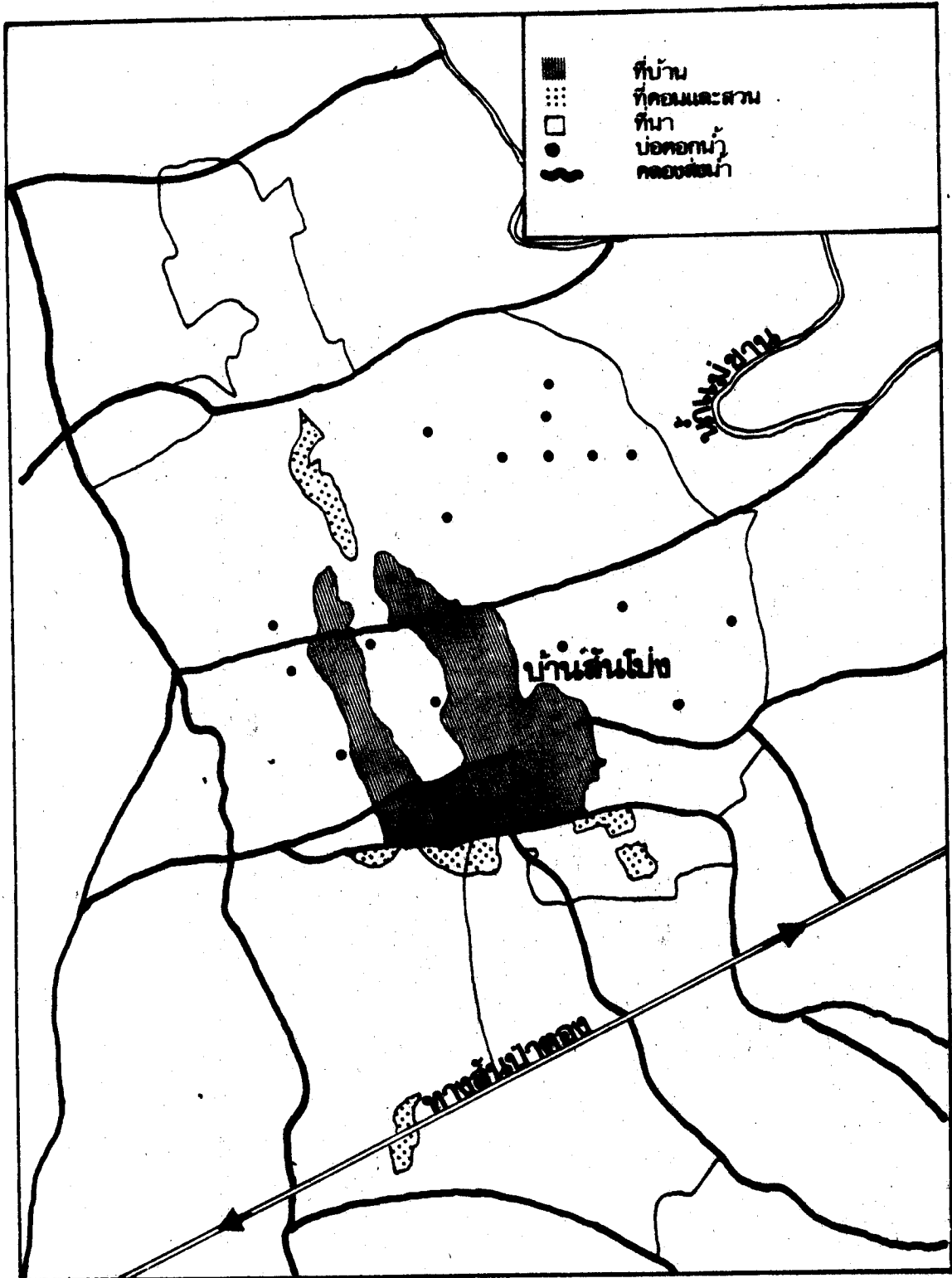
ชาวบ้านในหมู่บ้านบรรยายว่า ดินในนาในหมู่บ้านของเขาเป็นดินเหนียว นักเกษตรวิเคราะห์ว่าเป็นดินประเภทหางตง ซึ่งจัดอยู่ในดินจำพวก (Semi recent alluvial soils) ส่วนดิน "นาห้วย" เป็นดินผสมแมร์ริม โคราช และสันป่าตอง (Podzolic of the series Mae Rim and Korat and San Pa Tong complex) ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ดินในนาจะมีลักษณะที่แน่นกว่าดิน "นาห้วย" ซึ่งมีทรายและระบายน้ำดีกว่า โดยส่วนรวมแล้วลักษณะตามธรรมชาติของดินในบริเวณนี้

ค่อนข้างจะไม่อุดมสมบูรณ์นัก (RErkasem Banjavan, 1981) แต่ผลผลิตข้าวต่อไร่ปรากฏว่าอยู่ในระดับสูง คือ ข้าวเหนียวสีน้ำตาลทอง ปลูกในฤดูนาปีจะมีผลผลิตระหว่างไร่ละ 80-120 ถัง (อาเน็ค กายจนพันธ์, 2524) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมีระบบการควบคุมน้ำดีมาก

น้ำ (Water supply)

ที่ "นาบ้าน" หรือพื้นที่เกษตรกรรมส่วนใหญ่อยู่ภายใต้ระบบชลประทานราษฎรที่มีประสิทธิภาพ โดยมีฝ่ายขุนคองบนหน้าเม้งวางเป็นหลัก (เป็นฝ่ายแม่) และมีฝ่ายเล็ก (ฝ่ายลูก) อีกหลายลูก (รูปที่ 1) ระบบชลประทานราษฎรนี้มีประวัติศาสตร์สืบทอดมาเป็นเวลานานับศตวรรษ ปัจจุบันกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการน้ำ การซ่อมแซมท่อน้ำประปาหรือเหมืองฝาย ยังคงเป็นกิจกรรมร่วมระหว่างคนในหมู่บ้าน และต่างหมู่บ้านที่สำคัญอยู่ แต่ระบบการจัดการน้ำของฝายดังกล่าวนี้ก็มีมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ตัวอย่างเช่นในปี 2522 หมู่บ้านสันโป่งได้ใช้เงิน ก่อสร้างฝาย (แต่) คอนกรีตเสริมเหล็กขึ้นมาแทนฝายไม้ ซึ่งจะต้องมีการสร้างซ่อมทุกปี การสร้างซ่อมดังกล่าวเป็นกิจกรรมร่วมกันของเจ้าของนาที่มีส่วนใช้น้ำจากฝายนั้น แต่เมื่อสร้างเป็นฝายคอนกรีตแล้ว มีแนวโน้มว่า กิจกรรมร่วมของชุมชนดังกล่าวอาจลดลงจนหมดความสำคัญไปได้ นอกจากนั้นฝายคอนกรีตมีลักษณะตายตัว การปรับแต่งการแบ่งน้ำทำได้ยาก ความขัดแย้งที่เกิดจากการแบ่งน้ำระหว่างหมู่บ้านเกิดขึ้นแล้ว นี่คือผลกระทบทางสังคมอันเกิดจากการนำเอาเทคโนโลยีใหม่เข้ามาใช้ ผลกระทบดังกล่าวนี้จะต้องมีการศึกษาต่อไปในระยะยาว

การ "ตอกน้ำ" (tube wells) ในระยะสอง-สามปีที่ผ่านมา นี้ กล่าวคือเมื่อมีการใช้ที่นาทำการเพาะปลูกบ่อยครั้งขึ้น เช่นการทำนาตอ (นาปรัง) หรือการปลูกข้าวในฤดูแล้ง ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อขาย ชาวนาหลายรายที่ถือว่าอยู่ในระดับขายนารวย ได้ลงทุนเจาะน้ำใต้ดินขึ้นมาใช้ ปัจจุบันมีจำนวนเกินกว่าสิบบ่อขึ้นไป (อาเน็ค กายจนพันธ์ 2524) บ่อน้ำดังกล่าวส่วนใหญ่จะอยู่ในอีกส่วนหนึ่งของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นส่วนที่อยู่ตอนปลายของเหมือง (RErkasem Banjavan, 1981) (รูปที่ 1) และน่าจะเป็นไปได้มากด้วยว่าที่นาบริเวณนั้นส่วนใหญ่เป็นของชาวนาที่มีฐานะดี

ที่ "นาห้วย" ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่รับน้ำจากน้ำฝน และมีที่บางแปลงที่รับน้ำจากลำห้วยล่องสายคือ ห้วยมะนาว และห้วยบง ชาวบ้านกล่าวว่าลำห้วยทั้งสองนี้พอจะมีน้ำตลอดปี ดังเห็นถึงอาจเพาะปลูกพืชสวนบางชนิดได้ในฤดูแล้ง

กล่าวโดยสรุป น้ำมีใช้ปศุสัตว์ที่ขาดแคลน โดยเฉพาะฤดูหนาวปี ปัญหาอยู่ที่การจัดการเกี่ยวกับการใช้น้ำ การแบ่งน้ำ การซ่อมแซมเหมืองฝาย ซึ่งเป็นปัญหาทางสังคม ในฤดูหนาวปี (นาต่อ) น้ำมีปัญหา ทางออกของชาวบ้านคือการ "ตอกน้ำ" แต่เนื่องจากต้นทุนสูง (ประมาณ 3 พันบาทขึ้นไป) จึงมีแต่เฉพาะชาวนารวยเท่านั้นที่สามารถจะลงทุนได้

โครงสร้างสังคมหมู่บ้านสันโป่ง

คำว่าโครงสร้างสังคมในที่นี้หมายความถึง แนวทางการประพฤติปฏิบัติต่อกันและกันของผู้คนในสังคมใดสังคมหนึ่ง ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งจนกลายเป็นแบบแผนในทางพฤติกรรมของผู้คนในสังคมนั้น

บทความนี้จะแยกพิจารณาพฤติกรรมของผู้คนในหมู่บ้านสันโป่งออกเป็นเจ็ดโครงสร้าง โดยจะพิจารณาโครงสร้างเหล่านี้ในลักษณะสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และสัมพันธ์กับโครงสร้างทางระบบนิเวศน์ในรูปของการผลิตทางการเกษตรของบ้านสันโป่ง

1. โครงสร้างทางเศรษฐกิจ ซึ่งอาจแยกได้เป็นสองระดับคือ โครงสร้างเศรษฐกิจภายในหมู่บ้าน เช่น ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน, การจัดการเกี่ยวกับการใช้ที่ดิน (การเช่า, การทำการผลิตเอง, การจ้างแรงงาน ฯลฯ) การแลกเปลี่ยนค้าขายภายในหมู่บ้าน ส่วนอีกระดับหนึ่งคือพิจารณาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านสันโป่งกับสังคมภายนอก

2. โครงสร้างทางการเมือง การปกครองและกฎหมาย (โครงสร้างอำนาจ) แยกออกเป็นสองระดับได้เช่นกันคือ ภายใน และภายนอกหมู่บ้าน

3. โครงสร้างทางระบบเครือข่าย
4. โครงสร้างทางอุดมการณ์หรือระบบโลกทัศน์ (ความเชื่อทางศาสนา, ค่านิยม, ความรู้)
5. โครงสร้างทางประชากร
6. โครงสร้างทางโภชนาการและสุขภาพอนามัย
7. โครงสร้างทางประเพณีและพิธีกรรม (เช่น ประเพณีช่วยผู้ควาย, ประเพณีข้าวล้มบตร, ประเพณีตากกล้วยตาก, ประเพณีเข้า-ออกพรรษา, ประเพณีเป็ง, ประเพณีลงกรามต์ ฯลฯ)

โครงสร้างสังคมกับการผลิตทางการเกษตร

โดยทั่วไปนักเกษตรมักจะทำให้ความสนใจในเรื่องของดินในฐานะที่เป็น "ดิน" (Soil) กล่าวคือ ส่วนใจดินในคุณสมบัติทางเคมีของดินว่าเป็นดินประเภทไหน มีแร่ธาตุอะไร เหมาะกับพืชชนิดใด ฯลฯ ส่วนนักสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่จะสนใจเรื่องของดินในฐานะที่เป็น "ที่ดิน" (Land) โดยเฉพาะในด้านของกรรมสิทธิ์และผลอื่น ๆ ที่ติดตามมาจากเรื่องกรรมสิทธิ์ เช่น เรื่องการใช้ที่ดิน หรือการคัด การเกี่ยวกับที่ดินในการผลิต

การศึกษาระบบเกษตรจะได้ผลดียิ่งขึ้นหากนำความสนใจและความรู้จากทั้งสองฝ่ายมา ประสานและใช้ร่วมกันเพื่อศึกษาทำความเข้าใจระบบนิเวศน์วิทยาการเกษตร (Agroecosystem) และเพื่อการพัฒนาาระบบดังกล่าวให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น ทั้งในด้านหลังการผลิต (ซึ่งในที่นี่อาจพิจารณา ทางด้านการเพิ่มผลผลิต ที่คำนึงถึงการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมเป็นเป้าหมายร่วมไปขณะเดียวกัน และใน ด้านความสัมพันธ์ทางการผลิต (ซึ่งได้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคม ความสัมพันธ์ระหว่าง สังคมมนุษย์กับสังคมมนุษย์ในเรื่องที่เกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ ในภาคัยการผลิต การแบ่งงานกันทำ การ กระจายหรือการแบ่งปันผลผลิตและการจ้างแรงงาน การดำรงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเครือข่าย การรักษาชนบประเพณีเช่น การแลกเปลี่ยนแรงงาน ฯลฯ)

ดังนั้นหากจะมองในแง่ดี เราจะได้ข้อสรุปง่าย ๆ ว่า ในขณะที่นักเกษตรมีวัตถุประสงค์ ลู่ทำยในการเพิ่มผลผลิต อย่างน้อยนักเกษตรควรจะต้องรู้เสียตั้งแต่เริ่มต้นว่า นอกจากข้อมูลในเรื่อง "ดิน" ในบริเวณนั้นเป็นดินประเภทไหน? มีค่าความเป็นกรด-ด่างเท่าไร ฯลฯ แล้วเขาควรจะรู้ด้วย ว่า "ที่ดิน" นั้นใครเป็นเจ้าของ ลักษณะทางสังคมเศรษฐกิจของเขาเหล่านั้นเป็นอย่างไร เขาทำการเกษตรเองหรือให้เช่า ถ้าทำเองทำในลักษณะใด ถ้าให้เช่าแก่ใครอย่างไร ฯลฯ และเมื่อทราบ ข้อมูลพื้นฐานเหล่านี้แล้ว นักเกษตรสามารถจะรู้ได้ในระดับหนึ่งว่า เขาก่าจะทำอะไร ผลสำเร็จจะมี มากน้อยเพียงใด และผลสำเร็จนั้นตกแก่ใครเป็นต้น

อย่างไรก็ดีเนื่องด้วยข้อจำกัดทางด้านเนื้อที่บทความนี้ จึงขอเสนอข้อมูลทางโครงสร้าง เศรษฐกิจของหมู่บ้านสั้น ๆ เพียงคร่าว ๆ เพื่อให้เกิดภาพพจน์กว้าง ๆ ต่อผู้ที่ทำการวิจัยในแนวนี้ ส่วนข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างสังคมด้านอื่น ๆ คงจะได้ปรากฏในรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ต่อไปใน อนาคต

โครงสร้างชนชั้นทางสังคมและเศรษฐกิจ

การแบ่งชนชั้นในหมู่บ้านนี้ได้อาศัยมาตรฐานหรือลักษณะของการแบ่งตามที่ชาวบ้านใช้อยู่ เป็นหลัก กล่าวคือในหมู่บ้านมีการแบ่งกลุ่มเป็น 5 กลุ่ม แต่ละกลุ่มจะหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันนำ ภัตราหารไปถวายวัดกลุ่มละหนึ่งวันเวียนกันไปเรื่อย ๆ และในการบริจาคตุนให้แก่วัดเช่นนี้ ชาวบ้าน จะพูดถึงลำดับขั้นของผู้บริจาคตาน ขั้นสูงสุดคือขั้นพิเศษ ขั้นหนึ่ง ขั้นสอง และขั้นสาม ซึ่งการแบ่ง เช่นนี้ปรากฏว่าสอดคล้องกับจำนวนที่ดินที่คนเหล่านั้นถือครองว่ามีที่ดินมาก น้อย หรือเป็นชาวนารับ จ้าง บ่อยครั้งเขาจะแบ่งคนในหมู่บ้านออกเป็น "หมู่นานัก" (พวกที่มีนามาก) "หมู่นาน้อย" (พวกที่ มีนายน้อย) "หัวรับจ้าง" (ชาวนารับจ้าง) หมู่นาน้อยและหัวรับจ้างถือว่าเป็น "หมู่นักทุกข" ดังนั้น เราสามารถจัดแบ่งชาวนาในหมู่บ้านนี้ออกเป็น 3 ชั้น คือ (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2524)

(1) ชาวนารับจ้าง เป็นพวกไม่มีที่ดิน รายได้ส่วนใหญ่มาจากการรับจ้าง เช่น รับจ้าง ทำนา รับจ้างเสื่อยไม้ รับจ้างทำงานเกือบทุกประเภท มีอยู่ 16 ครอบครัว

(2) ชาวนาจน มีที่ดินขนาดเล็กมักจะต่ำกว่า 2 ไร่ มีรายได้จากที่ดินเล็กน้อย หนึ่งหมื่นต่อครอบครัวพอกิน หลายรายต้องเช่าที่นาทำเพิ่มเติม รับจ้างหารายได้พิเศษส่งมอบ พวกนี้จะไม่จ้างแรงงาน ชาวนาประเภทนี้มีประมาณ 54 ครอบครัว

(3) ชาวนากลางมีที่ดินของตนเองอาจเช่าเพิ่มเติมบ้าง รายได้เพียงพอแก่การยังชีพ ทั้งตนเองได้ อย่างน้อยจะมีที่ดินเกินกว่า 2.5 ไร่ขึ้นไป ส่วนใหญ่จะใช้แรงงานในครัวเรือน มีการแลกเปลี่ยนแรงงานกับญาติหรือเพื่อนบ้าน และมีการจ้างแรงงานบ้าง ชาวนาประเภทนี้มีประมาณ 56 ครอบครัว

(4) ชาวนารวย จะมีที่ดินมากพอให้เช่าบ้าง หรือทำมาด้วยการจ้างแรงงาน ส่วนใหญ่จะมีรายได้จากเกษตรกรรม พวกนี้จะมีนาเกินกว่า 10 ไร่ขึ้นไปมีอยู่ 32 ครอบครัว

(5) นายทุนเจ้าที่ดิน คือประเภทที่มีที่ดินให้เช่า อาจทำมาบางส่วนโดยการจ้าง นอกจากนี้รายได้ยังมาจากการประกอบกิจการนอกเหนือด้านเกษตรกรรมโดยตรง เช่น ออกเงินกู้ ลงทุนซื้อแทรกเตอร์ขนาดใหญ่เล็กรับจ้างไถ มีเครื่องมือ (นวด) ข้าว และถั่วให้เช่า มีรถหกล้อรับจ้าง เป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อข้าวในหมู่บ้าน และบริเวณใกล้เคียง มีโรงสีข้าวขนาดเล็ก มีกิจการเลี้ยงหมูขนาดใหญ่ของบริษัท เจริญโภคภัณฑ์ ส่วนใหญ่จะมีนาเกินกว่า 20 ไร่ขึ้นไป ชาวนาประเภทนี้ มี 8 ครอบครัว

ช่องทางในการไต่ที่ดิน (Means of access to land)

ในกรณีของบ้านสันโป่งช่องทางในการไต่ที่ดินอาจแบ่งได้ดังนี้

(1) การไต่ที่ดินมาเนื่องจากระบบอุปถัมภ์ ในหมู่บ้านนี้ในอดีตมี "เจ้านาย" ของเมืองเหนือได้มา "ป่า" เอาที่นาไปประมาณ 200-300 ไร่ และเจ้านายจะมอบหมายให้คนบางคนดูแลเก็บค่าเช่าที่นาที่นั่น ผู้ดูแลที่นาของเจ้านาย ชาวบ้านเรียกว่า "คนใช้เจ้า" ต่อมาเมื่อประมาณ 30 ปีมาแล้ว พวกลูกหลานของเจ้านายที่ดินให้แก่ชาวบ้าน ผู้ที่ได้รับโอกาสและมีความสามารถที่จะซื้อไว้ก่อนและมากกว่าคนอื่น ๆ คือ คนใช้เจ้า ฉะนั้น คนใช้เจ้าในปัจจุบันจึงเป็นผู้ที่มีที่ดินมากที่สุดในหมู่บ้าน

(2) การซื้อขายในปัจจุบันการซื้อขายที่ดินมีน้อย หากมีการซื้อขายเกิดขึ้นมักจะเป็นการซื้อขายอยู่ในวงจำกัดญาติเป็นส่วนใหญ่ (จะเห็นได้ว่าเป็นระบบเครือญาติซึ่งเป็นปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรม เข้ามามีบทบาทสำคัญ) การขายให้บุคคลภายนอกในลักษณะที่ที่ดินเป็นสินค้า ก็จะมีลักษณะ

ของการถูกบีบให้ขาย เพราะเป็นหนี้แล้วไม่อาจชำระคืนได้ ในภาวะเช่นนี้ทำให้ที่ดินไปกระจุกตัวอยู่กับชาวนานายทุนเจ้าที่ดิน ที่ออกเงินกู้ (และการออกเงินกู้ในกรณีชนบทแบบบ้านสันโป่งเป็นลักษณะผสมผสานของธุรกิจและความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์กับผู้ใต้อุปถัมภ์ ซึ่งนักสังคมวิทยาบางคนถือว่าเป็นความสัมพันธ์ หลักแบบหนึ่งในสังคมไทย)

การจัดการการใช้ที่ดิน การจัดการเกี่ยวกับการใช้ที่ดินรวมถึงการตัดสินใจว่าจะทำเอง จะจ้างทำ จะให้เช่า จะเช่า จะคิดค่าเช่าอย่างไร จะจ่ายค่าเช่าเท่าไร จะจ่ายค่าจ้างเป็นเงินหรือผลผลิต จะขอรับค่าจ้างเท่าไร เป็นผลผลิตหรือเป็นเงิน ฯลฯ เหล่านี้เป็นเรื่องซับซ้อนที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจว่าจะปลูกพืชชนิดใด และระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ที่มีอยู่ในระบบสังคมนั้นด้วย

การทำเอง - ชาวนาจนและชาวนากลาง แหม่นอนที่ลุ่มชาวนาจนและชาวนากลาง มักจะทำเองทั้งหมด และอาจต้องเช่าที่นาทำเพิ่มจากชาวนารวย และชาวนานายทุนเจ้าที่ดินบางส่วน

- ชาวนาราย ก่อนการประกาศใช้ พ.ร.บ. ค่าเช่านา 2517 ชาวนาบรรยายว่าชาวนารวยมักจะแบ่งที่นาให้เช่า เพราะได้ค่าเช่าสูง แต่หลังจาก พ.ร.บ. ค่าเช่านาประกาศออกมาใช้บังคับแล้ว เจ้าที่ดินส่วนใหญ่จะบอกเลิก และใช้วิธีทำให้คนเช่าเดิมรับจ้างทำแปลงนั้นต่อไป ดังเดิม ชาวนาผู้เช่าส่วนใหญ่กลายเป็นชาวนารับจ้าง ซึ่งรายได้จะลดลงและมีความหนักหน่วงในการดำรงชีวิตมากขึ้น ชาวนารวยบางรายยังคงให้เช่าอยู่บ้าง แต่การเช่ามักจะทำด้วยในหมู่ลูกหลานเครือญาติ หรือผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์

- ชาวนานายทุนเจ้าที่ดินจะจ้างทำบางส่วน ในส่วนที่ให้เช่าส่วนใหญ่จะให้เช่าเข้า นอกจากนั้นจึงจะเป็นคนอื่นที่ไม่ใช่ญาติ แต่อาจเป็นผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ภายในหมู่บ้าน และบางส่วนให้คนภายนอกหมู่บ้านเช่า (ตารางที่ 1) (จากอาณัติ กาญจนพันธ์ 2524 หน้า 77)

การเช่าที่ดิน

จากตารางที่ 1 เราจะเห็นว่าระบบการเช่าที่ดินจะเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับระบบเครือญาติ ดังนั้นในที่นี้เราอาจแยกการเช่า และระบบการเก็บค่าเช่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามระบบความสัมพันธ์ในสังคมดังต่อไปนี้ -

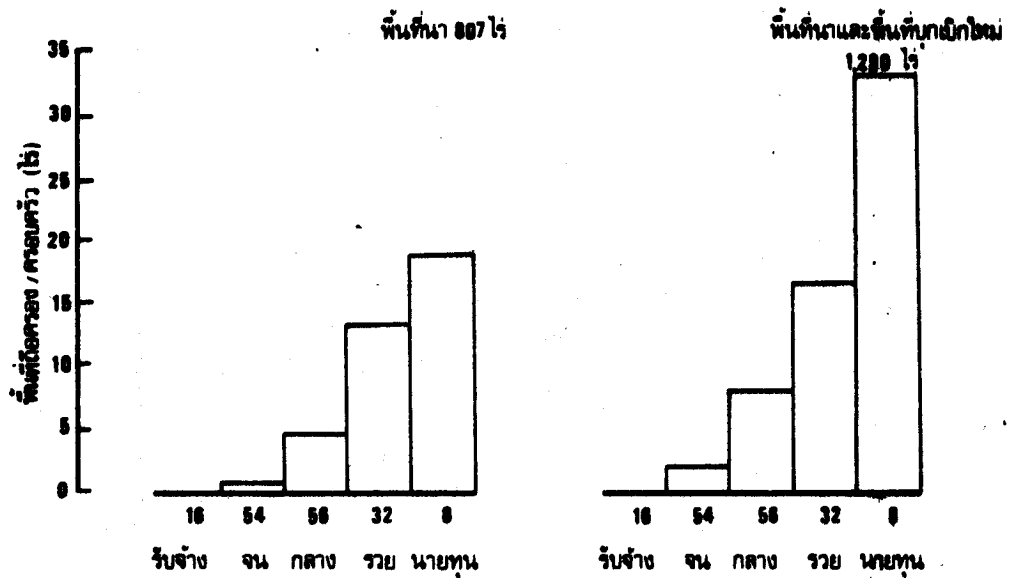
การเช่าระหว่างพ่อแม่-ลูก ในกรณีที่พ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ ลูกยังไม่ได้กรรมสิทธิ์ในที่ดิน แต่เข้าขอทำกินในที่ดินของพ่อแม่ บางรายอาจไม่ต้องเสียค่าเช่า บางรายก็ต้องเสียค่าเช่า การเสียค่าเช่าอาจเป็นในรูปของ

ตารางที่ 1 ลักษณะการบริโภคของสัตว์ประเภทต่าง ๆ ตามประเภทของข่าวนา (คิดเป็นไร่) (2522)

ประเภทข่าวนา	พื้นที่นา	พื้นที่สวน	พื้นที่นา		พื้นที่ไร่		พื้นที่	พื้นที่	พื้นที่	พื้นที่นา	ไร่	ไร่
			ห้วย	ห้วย	เข่าญาติ	เข่า						
ข่าวนารับจ้าง	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ข่าวนาตนเอง	32.25	0.50	6.0	36.5	34.25	51.5	-	-	-	-	-	-
ข่าวนาตกลง	213.75	6.25	13.5	156.25	117.75	12.5	4.0	-	-	-	-	1.25
ข่าวนารวม	421.75	6.25	-	99.0	-	-	135.75	16.5	-	-	-	19.50
นาชุมชน จำกัด	144.25	3.00	5.00	109.0	-	-	41.75	24	-	-	-	22.50
รวม	807.00	16.00	29.50	402.75	202.0	62.0	181.25	40.5	-	-	-	43.25

รวมที่ดินทำนากาไรเกษตรในหมู่บ้านสันป่า

พื้นที่นา 307.00 ไร่
 วนนอกร้านเนิน จำกัด 32.25 ไร่
 ที่สวน 16.00 ไร่
 รวมทั้งหมด 355.25 ไร่

จำนวนครอบครองและประเภทชนวนา

รูปที่ 1 แสดงพื้นที่ถือครองตามประเภทชนวนา เฉพาะที่นาซึ่งมีอยู่แล้ว และรวมพื้นที่เปิดใหม่อีก 423 ไร่ (จาก อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2524)

- "ค่าหัวนา" คือให้ค่าเช่าเป็นผลผลิต จำนวนหนึ่งแล้วแต่จะตกลงกันว่ามากน้อยเท่าใดปกติแล้วมักจะให้เฉพาะข้าวปี ส่วนการปลูกถั่วและทำนาปรัง (นาตอ) มักไม่ต้องให้ หรือถ้าให้ก็จะ เป็นเงิน ค่าเช่า ประเภทนี้ถือว่าเป็นความกตัญญู

- "ผ่ากิ่ง" (แบ่งครึ่ง) การเช่าระหว่างพ่อแม่-ลูก ในปัจจุบันนี้มักจะเป็นในรูปของ "ผ่ากิ่ง" คือแบ่งครึ่งผลผลิตของข้าวนาปี การผ่ากิ่งนี้ เมื่อคิดเป็นมูลค่ามักจะมากกว่าเสียเป็นค่าหัวนา กล่าวโดยสรุปการทำนาผ่ากิ่ง ซึ่งตามเจตนาธรรม พ.ร.บ. ค่าเช่านา 2517 ถือว่าเป็น การเช่าที่ยุติธรรม ปัจจุบันมักพบว่า (ในภาคเหนือตอนบน) เป็นระบบอภิสิทธิ์ที่ใช้เฉพาะกับลูกหลาน เท่านั้น

การให้เช่าระหว่างผู้ที่ไม่ใช่ญาติ คือการเช่าที่ผู้ให้เช่าเป็นชาวนานายทุน เจ้าที่ดิน ชาวนารวย และชาวนากลาง ผู้เช่าคือชาวนาจน การให้เช่าจะมีลักษณะแปรเปลี่ยนดังนี้ -

- เก็บค่าสงนา - ค่าสงนาเป็นเงินสดจำนวนหนึ่งที่ผู้เช่าจะต้องจ่ายให้แก่เจ้าของนา เพื่อสิทธิในการเข้าทำนา (ค่าแป๊ะเจี๊ยะ) ในระยะเวลาหนึ่งแล้วแต่จะตกลงกัน

- แบ่ง $\frac{2}{3}$ เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการให้เช่าแก่บุคคลที่ไม่ใช่ญาติพี่น้อง ผู้ให้เช่ามัก จะได้แก่นายทุน เจ้าที่ดินที่มีฐานะการเงินมั่นคง ไม่ต้องการเงินเร่งด่วนก็ไม่เก็บค่าสงนา แต่เก็บ เป็นผลผลิต จำนวน 2 ใน 3 ของผลผลิตทุกครั้ง

- แบ่ง $\frac{1}{2}$ นี้ก็เป็นรูปแบบการให้เช่าอีกแบบหนึ่งที่นายทุน เจ้าที่ดินใช้กับผู้เช่าที่ไม่ใช่ญาติ พี่น้อง แต่การให้เช่าในลักษณะนี้มักจะมีเงื่อนไขอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น

ก. ผู้เช่าจะต้องวางเงินจำนวนหนึ่งแล้วแต่จะตกลงกันไว้ที่เจ้าของที่ดิน เมื่อผลผลิต ออกมาก็แบ่งให้ เจ้าที่ดินครึ่งหนึ่งทุกครั้งไป การเช่าในลักษณะนี้จะดำเนินไปเรื่อย ๆ จนกว่าเจ้าที่ดิน เกิดเปลี่ยนใจก็จะเอาเงินที่ผู้เช่าไปวางไว้คืนมาคืน ซึ่งก็หมายความว่าหมดสัญญาตนเอง เหตุการ แบบนี้อาจเกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ เช่นอาจมีผู้ต้องการเช่านารายอื่นเอาเงินจำนวนมากกว่ามาวาง เจ้า ของที่นายยอมบอกเลิกขายก็ได้ แต่ถ้าหากผู้เช่ารายเก่าต้องการทำนาต่อไปก็ต้องหาเงินมาวางเพิ่ม ให้เท่ากับจำนวนที่รายใหม่เสนอ ก็อาจได้รับอนุญาตให้เช่านาทำต่อไปได้ ดังนั้น ความสัมพันธ์ ทางการผลิตในลักษณะนี้ จึงเป็นความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ใกล้ชิดมาทางระบบทุนนิยมนั่นเอง

ข. ผู้ให้เช่ากับผู้เช่ามีความสัมพันธ์กันแบบผู้อุปถัมภ์กับผู้ได้อุปถัมภ์ (patron and client)

กล่าวคือผู้เข้าอาจถูกเรียกมาใช้แรงงานเพิ่มเติมจากค่าเช่าได้เสมอ เช่น ถูกเรียกมาช่วยตำนา เกี่ยวข้าว หาบข้าว ฯลฯ หรือมาทำงานบ้าน ความสัมพันธ์แบบนี้ นักวิชาการบางคนก็เรียกว่าเป็น ความสัมพันธ์แบบกึ่งศักดินา (อาเนห์ กาญจนพันธุ์ 2524, หน้า 78)

จากตัวอย่างที่บรรยายมาข้างต้นนี้ ก็น่าจะเพียงพอที่จะชี้ให้เห็นว่าในการจะศึกษาการผลิต หรือระบบเกษตรกึ่งกึ่ง การจะศึกษาระบบสังคมกึ่ง เราไม่อาจแยกระบบทั้งสองออกจากกันได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากการศึกษาดังกล่าวมิได้มีวัตถุประสงค์แต่การทำความเข้าใจแต่เพียงประการเดียว หากเป็นการศึกษาเพื่อวางแผนในการแก้ปัญหาเพื่อเพิ่มผลผลิตการเกษตรกึ่ง หรือเพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของประชากรในชนบทก็ได้ ก็จำเป็นอย่างหนึ่งที่จะต้องพิจารณาโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างถี่ถ้วน

กล่าวโดยสรุป ในการพัฒนาทุกรูปแบบ คำถามที่สำคัญที่สุดก็คือ "ใครจะเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์อย่างแท้จริง?" การที่จะตอบคำถามนี้ได้จะต้องอาศัยการศึกษาโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของชนบทอย่างจริงจัง